

Ганна Янкута

ЖАНРАВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ РАМАНА АЙН РЭНД «АТЛАНТ РАСПРАВИЎ ПЛЕЧЫ»

Айн Рэнд (*Ayn Rand*, сапраўднае імя Аліса Разэнбаўм, 1905 – 1982) – амерыканская пісьменніца рускага паходжання, якая нарадзілася ў Санкт-Пецярбургу, а ў 1926 г. эмігравала ў ЗША. Знакамітая не толькі як аўтар трох раманаў «Мы – жывыя» (*We the Living*, 1936)¹, «Крыніца» (*The Fountainhead*, 1943), «Атлант расправіў плечы» (*Atlas Shrugged*, 1957)², аповесці «Гімн» (*Anthem*, 1938) і шэрага апавяданняў і п'ес, але і як філосаф, аўтар трактатаў «Для новага інтэлектуала» (*For the New Intellectual*, 1961), «Цноты эгаізму» (*The Virtue of Selfishness*, 1964), «Філасофія: каму яна патрэбная?» (*Philosophy: Who Needs It?*, 1982)³ і інш. Аб'ект даследавання дадзенага артыкула – раман «Атлант расправіў плечы». Ён шырока вывучаўся ў амерыканскім літаратуразнаўстве⁴, аднак у рускім і беларускім літаратуразнаўстве прац па ім амаль няма. Мэта дадзенага артыкула – выявіць жанравыя асаблівасці рамана Айн Рэнд «Атлант расправіў плечы».

Дз. Кастыгін вызначае жанр рамана «Атлант расправіў плечы» як утапічную эпапею (альбо раман-утопію) з некаторымі рэалістычнымі рашэннямі [4] і як антыўтопію [3, 3-5]. Калі ўтопія вызначаецца як «літаратурны жанр, у аснове якога – выяўленне няіснага ідэальнага грамадства» [5, 1117], то антыўтопія – «пародыя на жанр утопіі альбо на ўтапічную ідэю» [1, 38], спраўджаная утопія, дзе жорсткая неабходнасць адпавядаць ідэалу робіць негатыўны ўплыў на развіццё грамадства. Асноўны канфлікт антыўтопіі – гэта супрацьстаянне асобы і ўлады; структурны стрыжань – псеўдакарнавал, у аснове якога, у адрозненне ад карнавала М. М. Бахціна, ляжыць абсалютны страх, які «суседнічае з глыбокай пашанай і захапленнем у адносінах да ўлады» [1, 39].

Дзеянне ў рамане «Атлант расправіў плечы» адбываецца ў ЗША індустрыяльнай эпохі, тэхнічнае развіццё краіны прыкладна адпавядае развіццю ЗША 1950-х гг. Астатнія краіны свету – еўрапейскія, паўднёваамерыканскія – робяцца сацыялістычнымі і прымаюць назву народных (Народная рэспубліка Германія, Народная рэспубліка Англія), і толькі ЗША застаецца пакуль краінай капіталістычнай, аднак тут грамадства і эканоміка таксама паступова сацыялізуюцца. Улада над краінай пераходзіць у рукі вузкага кола людзей (*the aristocracy of pull*⁷, паводле вызначэння, дадзенага ў рамане), чые дзеянні скіраваныя на абмежаванне магчымасцей «тых, хто рухае свет» (*the movers of the world*), і перашкаджае свабоднаму развіццю капіталістычнай вытворчасці і гандлю

(прыём «нарастання», паводле Дз. Кастыгіна [4], – калі грамадства паступова рухаецца да самазнішчэння); асноўная мэта ўраду ў рамане – арганізацыя цэнтралізаванага кіравання эканомікай краіны і стварэнне «роўных магчымасцей для ўсіх». Ахвярамі такой дзейнасці робяцца бізнэсманы і прадпрыемцы. У адрозненне ад традыцыйных антыўтопій, канфлікт у рамане завязаны вакол супрацьстаяння «тых, хто рухае свет» і *second-handers*⁸, выходзіць на ўзровень «асоба (творца) – грамадства», а атмасфера псеўдакарнавальнасці, абсалютнага страху перад таталітарным урадам ператвараецца ў атмасферу поўнай безнадзейнасці, знакам якой з’яўляецца фраза, што шматразова паўтараецца на працягу першых двух тамоў рамана: «*Who is John Galt*» «*Хто такі Джон Галт?*» (тут і далей пераклад аўтара артыкула) – людзі гавораць яе, калі іх апаноўвае страх альбо адчай.

Апроч антыўтапічнага жанравага складніка ў рамане прысутнічае складнік утапічны. Асноўны прынцып утопіі – падрабязнае апісанне ідэальнай арганізацыі грамадскага жыцця – рэалізуецца ў тых эпізодах рамана, што адбываюцца ў Даліне Джона Галта (трэці том «*A is A*» «*А ёсць А*»), недасягальнай для большасці людзей. Даліна належыць Мідасу Малігану, банкіру, што вырашыў адысці ад спраў і жыць адасоблена пасля суда, дзе яго прымусілі даць крэдыт адзіна з прычыны таго, што гэты крэдыт *патрэбны* таму, хто яго просіць. Названа Даліна ў гонар таго самага Джона Галта, чыё імя асацыіруецца ў грамадстве з безвыходнасцю, чалавека, які спыніў рухавік свету як у пераносным, так і ў прамым значэнні: Галт вынайшаў прынцыпова новы тып рухавіка, аднак не захацеў аддаць яго грамадству. Тым самым ён пазбавіў жыццёвай апоры тых, хто жыў за кошт іншых, аднак дапамог вызваліцца тым, хто раней цягнуў на сабе астатніх – жыхарам Даліны. Для Дагні Тагарт імя Джона Галта асацыіруецца найперш з чыгуначнай лініяй, Лініяй Джона Галта, пабудаванай дзякуючы наймаверным высілкам і названай так дзеля таго, каб кінучь выклік грамадству.

Жыхары Даліны Джона Галта – «тыя, хто рухае свет», розумы чалавецтва, што бастуюць⁶, людзі, якіх Джон Галт і Францыска д’Анконія ўпэўнілі пакінуць свае прадпрыемствы. Жыццё ў Даліне падпарадкаванае прынцыпам ідэальнага, паводле Айн Рэнд, капіталістычнага грамадства, дзе функцыя ўлады зведзеная да мінімуму – яна не перашкаджае свабоднаму развіццю прамысловасці і свабоднаму ўсталяванню гандлёвых сувязей. У сваім інтэрв’ю Айн Рэнд зазначае: «У яго [ураду – Г. Я.] ёсць толькі адна карысная функцыя – абарона правоў асобы» [2]. Такім чынам, у рамане Айн Рэнд асноўны прынцып утопіі мадыфікуецца – у ім не даецца апісанне ідэальнай арганізацыі грамадства, бо яно заснаванае выключна на свабоднай эканамічнай дзейнасці чалавека.

Даліна Джона Галта параўноўваецца з Атлантыдай, першай утопіяй, створанай Платонам у двух дыялогах («Тымей» і «Крытый»). Згадкі пра тое, што Джон Галт знайшоў Атлантыду, з'яўляюцца ў першым томе рамана («*Non-contradiction*» «*Без супярэчнасцей*»). Паводле легенд (а Джон Галт – асоба таксама напаяў легендарная, яго ўзгадваюць як старога сябра стрыечнай бабулі альбо як чалавека, што знайшоў крыніцу вечнай маладосці), Атлантыда – месца, дзе жывуць душы герояў, якія не памерлі, бо ведаюць тайну жыцця, якую знеслі з сабою. Для выпадковых суразмоўцаў Дагні Тагарт, якія апавядаюць ёй пра Джона Галта, Атлантыда – гэта востраў, альбо само сэрца зямлі, альбо нават сама Амерыка. Паралель Амерыка – Атлантыда з'яўляецца невыпадкова: для Айн Рэнд індустрыяльны прагрэс ЗША – гэта таксама легенда. Паводле Айн Рэнд, «амерыканскія бізнэсманы як клас выявілі найвялікшую геніяльнасць у галіне вытворчасці і дасягнулі самых бліскучых поспехаў, якія толькі адзначаныя ў эканамічным летапісе чалавецтва»⁵. Такім чынам, Амерыка ў рамане – гэта няспраўджаная Атлантыда, Даліна Джона Галта: «Мне здаецца, я адкрываю новы кантынент, Гвэн, – весела адказаў Рэардэн. – Кантынент, які павінны былі адкрыць разам з Амерыкай, але не адкрылі» [6, 412].

З міфам пра Атлантыду у рамане звязаны і міф пра Атланта (*Atlas*) – такое імя ў старажытнагрэчаскай міфалогіі меў не толькі тытан, які трымае на плячах неба (да яго адсылае назва ўсяго твора і асобны фрагмент размовы паміж Францыска д'Анконія і Хэнкам Рэардэнам: «...Калі б вы ўбачылі Атланта, што трымае свет на сваіх плячах <...> – што б вы паралі яму зрабіць?» «Я... не ведаю. Што... можа ён зрабіць? А што паралі б *Вы?*» «Расправіць плечы» [6, 429]), але і, паводле Платона, цар Атлантыды (сын Пасейдона і Клейта), першы сярод дзесяці кіраўнікоў вострава, гэтаксама як атлантамі называлі не толькі тытанаў, але і жыхароў Атлантыды.

Характэрным для жанру антыўтопіі з'яўляецца герой, які паўстае супраць улады. «Эксцэнтрычнасць многіх герояў антыўтопіі праяўляецца ў іх творчым імпульсе, у імкненні авалодаць талентам, непадуладным татальнаму кантролю» [1, 38]. У рамане «Атлант расправіў плечы» героі не паўстаюць супраць улады – яны ладзяць забастоўку, што фармальна супадае з жаданнямі суайчыннікаў. Парушэнне героямі законаў (кантракт паміж Хэнкам Рэардэнам і Кенам Дэнэгерам) вядзе за сабой пакаранне, аднак пакаранне апынаецца ўмоўным; пазбегнуць пакарання альбо вызваліцца ад тыраніі грамадства для герояў-«атлантаў» робіцца магчымым, калі яны адмаўляюцца працаваць дзеля іншых і ахвяраваць уласным дабрабытам.

Для жанру ўтопіі характэрным з'яўляецца герой-апавядальнік, які наведвае ўтапічнае грамадства, і асоба правадніка, што тлумачыць яму

прынцыпы артанізацыі ідэальнага грамадства. У рамане «Атлант расправіў плечы» ў Даліну Джона Галта выпадкова трапляе галоўная гераіня твора – Дагні Тагарт. Даліна абароненая ад чужых вачэй, і Дагні – адзіная з тых, хто змог пабачыць яе, але не быў да гэтага падрыхтаваны. Прычына гэтага – мэтаскіраванасць галоўнай гераіні, яе жаданне знайсці «разбуральніка», якога яна праследуе на самалёце. Правадніком Дагні робіцца Джон Галт, які знаходзіць яе пасля аварыі і паказвае ёй Даліну.

На працягу рамана сацыялагізаванае грамадства і супольнасць Даліны Джона Галта перажываюць пэўныя трансфармацыі – першае праз прыняцце шэрага ўказаў (апошні сярод якіх – «мараторый на розум») прыходзіць да амаль поўнага самазнішчэння, супольнасць «атлантаў», якая існуе на працягу дванаццаці год, застаецца адзіным месцам, дзе кіруе розум, і пасля эканамічнага разбурэння краіны вяртаецца, каб пабудаваць свет нанова – але паводле сваіх законаў. Супрацьпастаўленыя жанравыя формы выкарыстоўваюцца ў рамане для паралельнага супастаўлення дзвюх форм сацыяльна-палітычнай і эканамічнай артанізацыі грамадства. Апроч таго, і ва ўтапічным, і ў антыўтапічным грамадстве распрацаваная свая філасофская сістэма; апалагетамі сістэм з’яўляюцца філосафы-антыподы Хью Экстан і доктар Ферыс. Адрозненне паміж філасофскімі сістэмамі палягае ў трактоўцы розуму і яго ролі: «...Вы <...> не можаце адмовіць факт, што розум – гэта ваш сродак выжывання, што для вас, людзей, пытанне «быць альбо не быць» ператвараецца ў пытанне «думаць альбо не думаць» [6, 939].

Такім чынам, праз адначовае выкарыстанне дзвюх жанравых форм – антыўтопіі і ўтопіі – Айн Рэнд супрацьпастаўляе дзве формы сацыяльнай і эканамічнай артанізацыі грамадства (сацыялізм/камунізм/калектывізм і капіталізм), а на больш глыбокім узроўні – дзве філасофскія сістэмы, заснаваныя на выбары: «думаць альбо не думаць».

ЗАЎВАГІ

1. Пераклад з англійскай мовы на рускую Дз. Кастыгіна: *Рэнд А. Мы – живые*. СПб., 1993
2. Пераклад з англійскай мовы на рускую Дз. Кастыгіна: *Рэнд А. Атлант расправил плечи*: в 3-х т. СПб., М., 2006. Т.3.
3. Асобныя раздзелы з гэтых філасофскіх прац, перакладзеных на рускую мову і выдадзеныя ў зборніках: *Рэнд А. Апология капитализма*. М., 2003; *Рэнд А. Концепция эгоизма*. СПб., 1995.
4. Сярод даследаванняў творчасці Айн Рэнд можна назваць працы «Феміністычныя інтэрпрэтацыі твораў Айн Рэнд» (*Feminist Interpretations of Ayn Rand*, Edited by M. R. Gladstein and C. M. Sciabarra, 1995), «Айн Рэнд: Рускі радыкал» К. М. Шабары (*Ayn Rand: The Russian radical*, C. M. Sciabarra, 1999).

5. Цытата з артыкула «Вялікі бізнес – меншасць, якую праследуюць» (1962); цыт. паводле: Удзівітельная Айн Рэнд [Электр. рэсурс]. Режим доступа: <http://www.sem40.ru/ourpeople/destiny/16169/>. Дата доступа: 12.11.2007.
6. Першы, працоўны, варыянт назвы рамана – «Забастоўка» (*The Strike*).
7. Арыстакратыя блату.
8. Людзі другога гатунку, другасныя, тыя, што існуюць за кошт моцных і творчых людзей; працоўная назва рамана «Крыніца», асноўная тэма якога – узаемадачыненне *першасных і другасных* – працягваецца ў рамане «Атлант расправіў плечы».

ЛІТАРАТУРА

1. Антиутопия / Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – Стлб. 38 – 39.
2. Интервью с философом Айн Рэнд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aynrand.ru/>. – Дата доступа: 13.11.2007.
3. *Костыгин, Д.* Предисловие к первому изданию / Д. Костыгин // Атлант расправил плечи / А. Рэнд. – М. – СПб.: «Невская перспектива», Оникс, 2006. – С. 3 – 5.
4. *Костыгин, Д.* Роман «Атлант расправил плечи» – завершение цикла художественного творчества Айн Рэнд / Д. Костыгин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aynrand.ru/>. – Дата доступа: 13.11.2007.
5. Утопия / Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – Стлб. 1117 – 1118.
6. *Rand, A.* Atlas Shrugged / A. Rand. – NY: The New American Library, 1960. – 1085 p.